

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

УДК 343.1 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2026.2.p1.02>

Сергій Федорович ДЕНИСОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Класичний приватний університет, м. Запоріжжя)
ORCID 0000-0002-1218-0016

Григорій Сергійович КРАЙНИК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана
Франка, м. Житомир)
ORCID 0000-0001-7018-7710

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано чинний КК України та проєкт нового КК України (станом на 22.02.2026). Виявлено низку проблемних аспектів принципу верховенства права (принаймні 2 основні, на наш погляд): формулювання принципу верховенства права, його складових; його розташування у КК України та проєкті КК України. Розглянуто низку дискусійних питань щодо принципу верховенства права в кримінальному праві України. Запропоновано проєкт статті до чинного КК України «Принцип верховенства права у кримінальному законодавстві України». У проєкті КК України це може бути стаття під номером 1.3.1. «Принцип верховенства права» (у цьому випадку принцип законності, що зараз містить стаття із цим номером, та номери статей з іншими принципами

зміняться). Також у разі появи цього принципу слід буде виключити такі три принципи: 1) законність; 2) пропорційність; 3) однократне застосування кримінально-правових засобів (статті 1.3.1, 1.3.4, 1.3.7. проекту КК України), оскільки вони є складовими принципу верховенства права.

Обґрунтовано елементи вказаної статті з урахуванням рішень Конституційного Суду України, ЄСПЛ та доктрини кримінального права. Доведено, що принцип верховенства права у кримінальному праві виключає аналогію права, оскільки: 1) вона підриває правову передбачуваність; 2) перетворює суддю на законодавця, порушуючи розподіл влади; 3) створює ризик свавільного застосування покарань.

Ключові слова: принципи кримінального права, принцип верховенства права, закріплення принципів, види принципів права.

Постановка проблеми. Аналіз чинного КК України та порівняльна характеристика з проектом нового КК України (станом на 22.02.2026) виявляють низку проблемних аспектів принципу верховенства права (принаймні 2 основні, на наш погляд): формулювання принципу верховенства права, його складових; його розташування у КК України та проєкті КК України.

Стаття присвячена аналізу принципу верховенства права у кримінальному законодавстві України, з урахуванням доктрини кримінального права та положень рішень Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Запропоновано удосконалення чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) та проєкту КК України (станом на 22 лютого 2026 р.).

Питання принципів кримінального права досліджували відомі вчені: Л.В. Багрій-Шахматов, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.М. Бурдін, В.О. Глушков, В.К. Грищук, Т.А. Денисова, О.О. Дудоров, Ю.Ю. Коломієць, О.В. Козаченко, М.Й. Коржанський, А.А. Музика, В.О. Навроцький, М.І. Панов, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, В.І. Тютюгін, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, С.Д. Шапченко, С. С. Яценко та інші.

У кримінально-процесуальному аспекті верховенство права досліджували Ю.П. Аленін, В.К. Волошина, В.В. Гирович, Д.В. Головін, Ю.М. Грошевий, К.С. Губарев, К.В. Завгородня, В.С. Зеленецький, С.М. Зеленський, О.В. Капліна, О.М. Капля, О.Г. Крижова, А.М. Мазалов, В.Т. Нор, М.А. Погорецький та ін.

У конституційному та аспекті теорії держави і права верховенство права досліджували С.П. Головатий, О.В. Петришин, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, П.М. Рабінович, С.С. Сливка, Ю.М. Тодика, Ю.С. Шемшученко та ін.

На дисертаційному рівні принципи кримінального права досліджували, зокрема, В.О. Гацелюк, П.В. Демчук, А.А. Лисак, В.В. Михайленко, О.С. Олійник, Л.Ю. Тимофєєва¹ та ін.

¹ Гацелюк В.О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади

Дискусійними питаннями щодо принципу верховенства права в кримінальному праві України є:

1. Співвідношення принципів верховенства права та законності.

Центральна дискусія стосується ієрархії цих принципів. За Конституцією України (ч. 1 ст. 129) з 2016 р. верховенство права замінило законність як основну засаду судочинства, однак у кримінальному процесі обидва принципи залишаються — ст. 7 КПК України визначає їх як «рівноцінні загальні засади». Це породжує дискусію: чи може суддя відійти від «букви закону» на користь справедливості, і в яких межах?

2. Кримінально-правовий вимір проти загальноправового характеру.

Існує суперечка щодо доцільності виокремлення специфічного кримінально-правового змісту верховенства права. Частина науковців (В.О. Гацелюк) вважають, що це універсальна конституційна ідея, яка не потребує галузевої конкретизації та не повинна фіксуватися в КК як окремий принцип¹. Інші (зокрема, Ю.В. Баулін), пропонують виділяти складники: законність, юридичну визначеність, заборону свавільності, доступ до правосуддя, права людини, рівність перед кримінальним законом².

3. Конституційна норма прямої дії чи потреба в законодавчому закріпленні. Дискусія щодо необхідності текстуального закріплення принципів у КК України. О.С. Олійник наполягає на включенні розділу «Принципи закону про кримінальну відповідальність»³, тоді як Л.І. Летнянчин вважає, що норми Конституції України⁴ є нормами прямої дії⁵, і тому М.І. Хавронюк наголошує, що окреме закріплення в КК не потрібне⁶.

концепції) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Луганський держ. ун-т внутрішніх справ. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2004. 217 с.; Лисак А.А. Принцип верховенства права в кримінальному праві : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2026. 211 с.; Олійник О.С. Принципи кримінального права : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», Київ, 2020. 480 с.; Тимофеева Л.Ю. Гуманістична парадигма кримінального права України. дис. ... дкт. філософ. : 081 «Право» / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 277 с.; Михайленко В.В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. ... кандидата юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність (081 – Право). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2019. 281 с.; Демчук П.В. Законність як елемент принципу верховенства права у кримінальному праві : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право» / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2023. 273 с.

¹ Гацелюк В.О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Луганський держ. ун-т внутрішніх справ. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2004. 217 с.

² Баулін Ю.В. Верховенство права у кримінально-правовому вимірі. New Criminal Code. 2022. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/article/verhovenstvo-prava-u-kryminalno-pravovomu-vymiri-i60>

³ Олійник О.С. Принципи кримінального права: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» (081 – Право). Наук. консультант – проф. Берзін П.С. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», Київ, 2020. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2020. 36 с. С. 28-29.

⁴ Летнянчин Л.І. Прямая дія норм Конституції України: від принципу – до практичного застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 4 (91). С. 115–127.

⁵ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254-к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.

⁶ Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади,

4. Співвідношення з принципом гуманізму та правами людини.

Обговорюється, чи зводиться верховенство права лише до пріоритету прав людини (ст. 3 Конституції), чи має ширший зміст. С.П. Головатий критикує спрощене ототожнення цих конструкцій у законодавстві¹. Ми підтримуємо погляд науковця, що верховенство права не можна зводити до загальних гуманістичних лозунгів чи риторики про «людську цінність» без чіткого правового наповнення.

Виклад основного матеріалу. Чинний Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III не містить розкриття поняття принципу верховенства права². Згідно з Проектом нового Кримінального кодексу України (станом на 22.02.2026), розділом 1.3 передбачено закріплення таких восьми принципів: законність; юридична визначеність; рівність (усіх перед кодексом); пропорційність; індивідуальності (краще, на наш погляд, було б – індивідуалізація покарань та інших заходів); гуманізм; однократне застосування кримінально-правових засобів; сумлінного виконання міжнародних зобов'язань³.

Цікаво, що з цих восьми принципів три є складовими принципу верховенства права, а не самостійними принципами:

1) законність (*nullum crimen, nulla poena sine lege*) — кримінальна відповідальність та покарання можуть бути встановлені лише законом, який чітко визначає склад кримінального правопорушення та вид і межі покарання;

2) пропорційність — заходи кримінально-правового впливу мають бути пропорційними вчиненому кримінальному правопорушенню та не перевищувати необхідного для досягнення мети покарання;

3) однократне застосування кримінально-правових засобів – недопустимість подвійного переслідування (*ne bis in idem*) — заборона повторного кримінального провадження та покарання за тією самою кваліфікацією.

Тобто залишилось закріпити із верховенства права такі складові:

- пріоритет прав і свобод людини – держава зобов'язана забезпечувати ефективний захист прав людини від свавільного втручання;

- доступність та передбачуваність права – кримінально-правові норми мають бути доступними, чіткими, точними та передбачуваними на момент вчинення діяння, щоб особа могла знати про їхній зміст і передбачити наслідки своїх дій;

основні положення: монографія. Андрушко П.П., Бакумов О.С., Баулін Ю.В., Бурдін В.М., Вишневська І.А., Горох О.П., Гуторова Н.О., Марчук Н.О., Навроцький В.О., Пономаренко Ю.А., Стрельцов Є.Л., Хавронюк М.І. За заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. Київ: Компанія ВАІТЕ. 494 с. С. 42.

¹ Головатий С.П. Верховенство права» не працює. URL: https://www.venice.coe.int/files/articles/Holovaty_rule_of_law_report_comments_2019.pdf.

Конституційний Суд України. Верховенство права. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>.

² Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

³ Проект Кримінального кодексу України. Станом на 22.02.2026 року. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf>.

- незалежність та безсторонність суду – суд, що розглядає кримінальну справу, має бути встановленим законом, незалежним від виконавчої та законодавчої влади, а також від сторін провадження;

- судовий контроль – право на ефективний судовий захист проти рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду;

- справедливий суд – право на публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом у розумні строки;

- презумпція невинуватості – обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях, а доведення вини є обов'язком обвинувачення.

М.І. Хавронюк зазначив, що відмова робочої групи від ідеї визначити у КК принцип верховенства права, керуючись такими аргументами: «1) верховенство права нами не забуте: Проєкт КК починається з положення, що «Кримінальний кодекс України на засадах верховенства права регулює...» певні відносини (ч. 1 ст. 1.1.2); 2) верховенство права не є у звичайному розумінні принципом і тим більше воно не є галузевим принципом, який кримінологи могли б «привласнити». Верховенство права – це ідея такого ж порядку, як, скажімо, ідея демократії, ідея незалежності чи ідея європейської ідентичності; 3) члени Робочої групи у своїй більшості виявились прихильниками «поелементного» підходу до розуміння верховенства права, запровадженого у доповіді «Верховенство права», схваленій Венеційською комісією у 2011 році, згідно з яким цей феномен являє собою сукупність важливих засад, серед яких принципи законності, юридичної визначеності, рівності тощо»...¹

При цьому постає питання: чи варто вказувати усі найважливіші принципи, чи лише їх частину. Вважаємо, що: 1) мають бути вказані усі принципи, а не їх частина в інших розділах чи статтях, що впливають з букви чи духу закону, а тому, на наш погляд, наявність у проєкті КК України вказівки «на засадах верховенства права регулює...» певні відносини (ч. 1 ст. 1.1.2)» недостатньо, слід вказати окремою статтею про принцип верховенства права; 2) погоджуючись з М.І. Хавронюком, що верховенство права не є галузевим принципом, вважаємо, що це не перешкоджає його нормативному закріпленню.

Окрему увагу слід приділити висновку Венеційської комісії, де у доповіді «Верховенство права» (2011 р.), згідно з яким принцип верховенства права як феномен є сукупністю важливих засад, серед яких принципи законності, юридичної визначеності, рівності тощо². Водночас, те, що цей принцип має низку складових, на наш погляд: по-перше, не означає,

¹ Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П.П., Бакумов О.С., Баулін Ю.В., Бурдін В.М., Вишневська І.А., Горох О.П., Гуторова Н.О., Марчук Н.О., Навроцький В.О., Пономаренко Ю.А., Стрельцов Є.Л., Хавронюк М.І. За заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. Київ: Компанія ВАІТЕ. С. 42.

² Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні, Венеція, 25-26 березня 2011 р. *Право України*. 2011. № 10. С. 168-184; Верховенство права та права людини у світлі конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: практ. посібник викладача. Київ: Національна школа суддів. 2016. 860 с.

що ці складові є очевидними для правозастосувачів, по-друге, через складність (декілька складових) цей принцип усе одно варто нормативно закріпити у КК України.

Окрім того, у ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України принцип верховенства права викладений, на наше переконання, занадто спрощено, і акцент зроблено на визнанні людини, її прав та свобод найвищими цінностями (ч. 1) та на урахуванні практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) (ч. 2), що теж свідчить про потребу законодавчо закріпити більш повне визначення принципу верховенства права у КК України. Водночас, у дисертаційному дослідженні В.В. Михайленко не пропонується удосконалити зміст ст. 8 КПК України, натомість запропоновано удосконалити ст. 223, 253, 278, 290, 393, 475 КПК України¹.

Вважаємо, що принципи кримінального права повинні бути закріплені у КК України згідно трьохступеневої класифікації: загальноправові, галузеві, міжгалузеві. Поки що у проєкті КК України немає такого поділу², також у дисертаційному дослідженні О.С. Олійник такого поділу принципів, на жаль, не наведено (вказані принципи верховенства права, соціальної справедливості, гуманізму, невідворотності кримінальної відповідальності, винної відповідальності, врахування особи при застосуванні заходів кримінально-правового характеру, індивідуалізації застосування заходів кримінально-правового характеру, диференціації заходів кримінально-правового характеру)³.

Рішеннями Конституційного Суду України значну увагу приділено принципу верховенства права. Одним із елементів верховенства права є принцип *правової визначеності*, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки (*абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини – Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України „Про міліцію“ від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010*⁴).

Елементами верховенства права є *принципи рівності і справедливості*,

¹ Михайленко В.В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ, 2019. С. 269-279.

² Проєкт Кримінального кодексу України. Станом на 22.02.2026 року. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf>.

³ Олійник О.С. Принципи кримінального права : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», Київ, 2020. С. 28-29.

⁴ Конституційний Суд України. Верховенство права. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>.

правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі (абзац другий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005). Принцип правової визначеності означає, що „обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки“ (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010) (речення перше, друге абзацу другого підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини – Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) від 22 грудня 2010 р. № 23-рп/2010¹).

У рішеннях ЄСПЛ визначено низку складових принципу верховенства права, зокрема: передбачуваність права (рішення ЄСПЛ – Kokkinakis v. Greece, 1993, згідно з яким сформульовано принцип передбачуваності права (*foreseeability*): особа має мати можливість знати з формулювання норми та судової практики, які діяння є кримінально караними); доступність права (рішення ЄСПЛ – S.W. and C.R. v. United Kingdom, згідно з яким поняття «*law*» (право) включає письмове та неписане право з вимогами передбачуваності та доступності; незалежність суду (рішення ЄСПЛ – Findlay v. the United Kingdom, Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland, згідно з якими сам факт призначення судді з порушенням закону є порушенням верховенства права незалежно від впливу на справедливість розгляду; заборона катувань та «плоди отруйного дерева» (рішення ЄСПЛ – Jalloh v. Germany, Gäfgen v. Germany, Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom), згідно з якими докази, отримані катуваннями неприпустимі; використання таких доказів підриває правосуддя як наріжний камінь верховенства права; цілісність процесу (рішення ЄСПЛ – Salduz v. Turkey), згідно з яким права захисту безповоротно ущемлюються, якщо показання, зроблені без доступу до адвоката, використовуються для засудження; оцінка «справедливості процесу в цілому»; тлумачення на користь особи (рішення ЄСПЛ – Kokkinakis v. Greece), згідно з яким є заборона аналогії на шкоду особі (*in malam partem*) та рішення ЄСПЛ – *Cantoni v. France*, що кримінальне право не може широко тлумачитися на шкоду обвинуваченому.

¹ Конституційний Суд України. Верховенство права. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>.

У кримінальному праві та процесі суддя має здійснювати правосуддя, керуючись саме верховенством права (ч. 1 ст. 129 Конституції України). Також відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права¹.

Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо². Реалізація верховенства права є певним «нейтралізатором несправедливого закону» в конкретному кримінальному провадженні щодо дотримання прав і свобод людини³.

У статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод теж містяться складові верховенства права, зокрема вказано, що кожен має право: 1) на справедливий розгляд справи; 2) відкритий розгляд справи; 3) протягом розумного строку; 4) незалежним і безстороннім судом; 5) з урахуванням презумпції невинуватості та 6) право на захист⁴.

Дійсно, навіть якби в кримінальному процесі та в кримінальному праві не було вказівки на принцип верховенства права, суддя усе одно б його використовував, виходячи з Конституції України. Проте непослідовним виглядає підхід, коли одні принципи будуть відображені, а інші, не менш важливі – ні. Тоді постає питання про «дискримінацію» принципів.

Змістовно верховенство права у сфері правоохоронної діяльності, як слушно вказують О.В. Крикунов і О.Л. Старко, коректно ототожнювати із охороною та захистом прав усіх учасників відповідних правовідносин у справедливому балансі приватних та публічних інтересів; із неухильним дотриманням чинного законодавства у координації із практикою ЄСПЛ, заборонами дискримінації, жорстокого, принизливого та іншого нелюдського поводження, безпідставного обмеження чи порушення прав та свобод людини, юридичних осіб, а також гарантованим доступом до судового захисту від зловживань та порушень прав та законних інтересів осіб правоохоронними органами⁵.

А.А. Лисак вважає, що доцільно доповнити ч. 5 ст. 3 КК України таким положенням – «У разі якщо норми закону України про кримінальну відповідальність суперечать чинному міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана ВРУ, застосовуються положення відповідного

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254-к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

² Конституційний Суд України. Верховенство права. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>.

³ Гузела М., Несімко О. Верховенство права в системі засад кримінального провадження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2020. № 2. Т. 7. С. 233.

⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

⁵ Крикунов О.В., Старко О.Л. Верховенство права як засада кримінального процесу та правоохоронної діяльності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. Т. 3. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334679?utm_source=perplexity.

міжнародного договору України»¹.

Водночас, п. 22 ст. 92 Конституції України визначає, що «Виключно законами України визначається... діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них»². Оскільки міжнародні договори не є законами, вважаємо, що з урахуванням положень Конституції України, має бути застосоване інше положення – «У разі якщо норми закону України про кримінальну відповідальність суперечать чинному міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана ВРУ, застосовуються положення відповідного закону України про кримінальну відповідальність». Це збереже монізм джерел кримінального законодавства України.

О.С. Олійник наполягає, що принцип верховенства права допускає аналогію права в разі виникнення необхідності для подолання прогалів в джерелах кримінального права³.

На наш погляд, принцип верховенства права (*rule of law*) у кримінальному праві України не допускає аналогії права при суперечливих положеннях джерел кримінального права, особливо якщо це погіршує становище обвинуваченого. Основні аргументи:

1. Принцип легальності (*nullum crimen, nulla poena sine lege*). Принцип верховенства права у кримінальному праві втілюється насамперед у принципі легальності, який конденсується у формулі: *nullum crimen, nulla poena sine lege praevia, scripta, stricta et certa* — немає злочину і покарання без попереднього, писаного, строгого і певного закону.

Цей принцип має чотири складові:

- *Lex praevia* — закон має передувати вчиненню діяння.
- *Lex scripta* — закон має бути писаним (формальним актом парламенту).
- *Lex stricta* — суворе тлумачення, що виключає аналогію.
- *Lex certa* — визначеність і чіткість норм.

2. Заборона аналогії (*analogia in malam partem*). У більшості сучасних правових систем категорично заборонено застосовувати аналогію для розширення кримінальної відповідальності. Ця заборона ґрунтується на необхідності захисту особи від свавілля правозастосовних органів і забезпечення правової певності.

Як зазначається в юридичній літературі, аналогія полягає у поширенні правових наслідків, передбачених законом, на інші випадки, не передбачені в ньому, але які мають тотожність підстав. Саме це суперечить принципу строгості (*lex stricta*), який вимагає, щоб закон застосовувався лише у випадках, явно передбачених у ньому.

3. Виняток: аналогія на користь обвинуваченого (*analogia in bonam*

¹ Лисак А.А. Принцип верховенства права в кримінальному праві : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2026. С. 173.

² Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254-к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.

³ Олійник О.С. Принципи кримінального права : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», Київ, 2020. С. 29.

partem)

Деякі правові системи допускають обмежене застосування аналогії, якщо це покращує становище обвинуваченого, наприклад, застосування пом'якшувальних обставин або виключення кримінальної відповідальності. Однак це питання залишається дискусійним у доктрині.

4. Розходження між аналогією та розширювальним тлумаченням. Важливо розрізнати розширювальне тлумачення (залишається в межах тексту закону, лише уточнюючи значення слів) та аналогію (поширює дію норми на випадки, не передбачені законодавцем, фактично створюючи нове право).

Розширювальне тлумачення не суперечить ні принципу законності, ні принципу верховенства права, тоді як аналогія – так.

Щодо формулювання тексту статті про принцип верховенства права для Кримінального кодексу України. Це важливий конституційний принцип, який потребує закріплення на рівні загальних положень кримінального законодавства.

Пропозиція щодо розташування:

1. Розділ: Розділ I «Загальні положення» Кримінального кодексу України.

2. Місце розташування – після статті 2 «Завдання кримінального законодавства» та перед статтею 3 «Дія кримінального законодавства в часі»

3. Номер статті: Стаття 2-1 — якщо вставляти між 2 та 3.

Пропонуємо проєкт статті «Стаття 2¹. Принцип верховенства права у кримінальному законодавстві України. Вважаємо доцільним обґрунтування елементів вказаної статті з урахуванням рішень Конституційного Суду України, ЄСПЛ та доктрини кримінального права:

Статтю 2¹. «Принцип верховенства права у кримінальному законодавстві України» пропонуємо викласти у такій редакції:

«1. Верховенство права є невід'ємним принципом кримінального законодавства України та здійснення кримінальної юстиції, що впливає зі статті 8 Конституції України та статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

2. Принцип верховенства права у сфері кримінального права передбачає:

1) пріоритет прав і свобод людини — держава зобов'язана забезпечувати ефективний захист прав людини від свавільного втручання;

2) законність (*nullum crimen, nulla poena sine lege*) — кримінальна відповідальність та покарання можуть бути встановлені лише законом, який чітко визначає склад злочину та вид і межі покарання;

3) рівність перед законом;

4) справедливий суд — право на публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом у розумні строки;

5) незалежність та безсторонність суду — суд, що розглядає кримінальну справу, має бути встановленим законом, незалежним від

виконавчої та законодавчої влади, а також від сторін провадження;

6) судовий контроль — право на ефективний судовий захист проти рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду;

7) правову визначеність, ясність і недвозначність правової норми, доступність та передбачуваність права — кримінально-правові норми мають бути доступними, чіткими, точними та передбачуваними на момент вчинення діяння, щоб особа могла знати про їхній зміст і передбачити наслідки своїх дій;

8) пропорційність — заходи кримінально-правового впливу мають бути пропорційними вчиненому кримінальному правопорушенню та не перевищувати необхідного для досягнення мети покарання;

9) недопустимість подвійного переслідування (*ne bis in idem*) — заборона повторного кримінального провадження та покарання за тією самою кваліфікацією;

10) презумпція невинуватості — обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях, а доведення вини є обов'язком обвинувачення.

3. Тлумачення на користь особи (*in dubio pro reo*). У разі невизначеності, суперечливості або колізії норм кримінального законодавства тлумачення та застосування здійснюються виключно на користь особи. Застосування аналогії кримінального закону в шкodu особі забороняється.

4. Принцип «плодів отруйного дерева» (*fruit of the poisonous tree*). Докази, отримані внаслідок катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, незаконного проникнення до житла, незаконного затримання чи обшуку, а також докази, отримані без доступу до адвоката з моменту повідомлення про підозру, не можуть бути використані для доведення вини, якщо їхнє використання матиме вирішальне значення для обвинувального вироку або призначення покарання.

5. Цілісність судового процесу. Судовий процес є наріжним каменем верховенства права. Допущення доказів, отриманих шляхом грубих порушень прав людини, неприпустиме, оскільки це підриває довіру до правосуддя та легітимність кримінальної юстиції в цілому.

6. Відшкодування шкоди. Держава гарантує відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів досудового розслідування, прокуратури та суду у сфері кримінальної юстиції, відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод».

Висновки. Принцип верховенства права у кримінальному праві виключає аналогію права, оскільки: 1) вона підриває правову передбачуваність; 2) перетворює суддю на законодавця, порушуючи розподіл влади; 3) створює ризик свавільного застосування покарань.

При суперечливих положеннях джерел кримінального права застосовуються інші механізми: ієрархія нормативних актів, правило «in

dubio pro geo» (сумніви тлумачаться на користь обвинуваченого), та принцип найбільш сприятливого для обвинуваченого тлумачення.

Пропонуємо проєкт статті до чинного КК України «Принцип верховенства права у кримінальному законодавстві України» ст. 2¹. «Принцип верховенства права у кримінальному законодавстві України» зазначеного змісту.

У проєкті КК України це може бути стаття під номером 1.3.1. «Принцип верховенства права» (у цьому випадку принцип законності, що зараз містить стаття із цим номером, та номери статей з іншими принципами зміняться).

Також у разі появи цього принципу слід було б виключити такі три принципи: 1) законність; 2) пропорційність; 3) однократне застосування кримінально-правових засобів (статті 1.3.1, 1.3.4, 1.3.7. проєкту КК України), оскільки вони є складовими принципу верховенства права.

Обґрунтовано елементи вказаної статті з урахуванням рішень Конституційного Суду України, ЄСПЛ та доктрини кримінального права.

В подальшому варто дослідити усі принципи кримінального права, із подальшим закріпленням їх у КК України згідно трьохступеневої класифікації: загальноправові, галузеві, міжгалузеві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баулін Ю.В. Верховенство права у кримінально-правовому вимірі. New Criminal Code. 2022. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/article/verhovenstvo-prava-u-kryminalno-pravovomu-vymiri-i60>.

2. Верховенство права та права людини у світлі конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: практ. посібник викладача. Київ: Національна школа суддів. 2016. 860 с.

3. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні, Венеція, 25-26 березня 2011 р. *Право України*. 2011. № 10. С. 168-184.

4. Гацелюк В.О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Луганський держ. ун-т внутрішніх справ. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2004. 217 с.

5. Головатий С.П. Верховенство права» не працює. URL: https://www.venice.coe.int/files/articles/Holovaty_rule_of_law_report_comment_s_2019.pdf.

6. Гузела М., Несімко О. Верховенство права в системі засад кримінального провадження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2020. № 2. Т. 7. С. 231–235.

7. Демчук П.В. Законність як елемент принципу верховенства права у кримінальному праві : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право» / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2023. 273 с.

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

9. Конституційний Суд України. Верховенство права. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>.

10. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254-к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

11. Крикунов О.В., Старко О.Л. Верховенство права як засада кримінального процесу та правоохоронної діяльності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. Т. 3. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334679?utm_source=perplexity.

12. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Ст. 8 «Верховенство права». онлайн-текст КПК України, URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_protseualniy_kodeks_ukraini_statya_8/.

14. Летнянчин Л.І. Пряма дія норм Конституції України: від принципу – до практичного застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 4 (91). С. 115–127.

15. Лисак А.А. Принцип верховенства права в кримінальному праві : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2026. 211 с.

16. Михайленко В.В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ, 2019. 281 с.

17. Олійник О.С. Принципи кримінального права : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», Київ, 2020. 36 с.

18. Олійник О.С. Принципи кримінального права : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», Київ, 2020. 480 с.

19. Проект Кримінального кодексу України. Станом на 22.02.2026 року. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf>.

20. Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П.П., Бакумов О.С., Баулін Ю.В., Бурдін В.М., Вишневська І.А., Горох О.П., Гупорова Н.О., Марчук Н.О., Навроцький В.О., Пономаренко Ю.А., Стрельцов Є.Л., Хавронюк М.І. За заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. Київ: Компанія ВАІТЕ. 494 с.

21. Тимофєєва Л.Ю. Гуманістична парадигма кримінального права України. дис. ... дкт. філософ. : 081 «Право» / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 277 с.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2026 р.

Serhiy F. DENYSOV,

Doctor of Law, Professor

(Classical Private University, Zaporizhzhia, Ukraine)

Hryhorii S. KRAINIK,

PhD in Law, Associate Professor,

(Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine)

THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW IN UKRAINE'S CRIMINAL LAW

This article analyzes the current Criminal Code of Ukraine and the draft of the new Criminal Code of Ukraine (as of the 22 of February, 2026). A number of problematic aspects of the principle of the rule of law have been identified (at least two main ones, in our view): the formulation of the principle of the rule of law and its components; its placement in the Criminal Code of Ukraine and the draft Criminal Code of Ukraine.

A number of controversial issues regarding the principle of the rule of law in Ukrainian criminal law are examined. A draft article for the current Criminal Code of Ukraine titled «The Principle of the Rule of Law in Ukrainian Criminal Legislation» is proposed. In the draft Criminal Code of Ukraine, this could be Article 1.3.1, “The Principle of the Rule of Law” (in this case, the principle of legality, which is currently contained in the article with this number, and the article numbers for other principles would change).

Furthermore, if this principle is adopted, the following three principles should be excluded: 1) legality; 2) proportionality; 3) the single application of criminal law measures (Articles 1.3.1, 1.3.4, and 1.3.7 of the draft Criminal Code of Ukraine), as they are components of the principle of the rule of law. The elements of the aforementioned article are substantiated with due regard to the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the European Court of Human Rights, and the doctrine of criminal law. It is demonstrated that the principle of the rule of law in criminal law excludes legal analogy, since: 1) it undermines legal predictability; 2) it transforms the judge into a legislator, violating the separation of powers; 3) it creates a risk of arbitrary application of punishments.

Key words: *principles of criminal law, principle of the rule of law, codification of principles, types of legal principles.*